

A halál

Költők és filozófusok néha megkísérlik dicsőíteni a halált, sőt gyönyörű és meggyőző sorokat tesznek közzé erről a témáról. De megfigyelhetjük, hogy akárcsak mi, többiek, ők is mindent megtesznek, hogy életben maradjanak. A szürke szakállas szerző a huzattól óvó sálba burkolódzva veti papírra, hogy úgy vágyik a halálra, mint egy szeretőre. Aki látott már nagyon öreg vagy nagyon beteg embert, az ismeri a siralmas konokságot, amivel a csuszamlós kötéltelbe kapaszkodik. Könnyű azt mondani, hogy az életnek a halál adja meg az értékét, hogy ez az élet létezésének feltétele, hogy a földi halhatatlanság rosszabb, mint a halál, hogy a halálban egyenlőek vagyunk a királyokkal és minden földi hatalmasokkal, hogy az ember megtér a természet lágy ölére, s a kövekkel, a sziklákkal és a fákkal együtt lebeg át az örökkévalóságon... Próbáljuk meg ezt elmagyarázni egy távolba meredő, szürke arcú embernek, aki épp végóráját éli a kórházi ágyon!

A héber Biblia a legtöbb klasszikus filozófiai állásponton átvonul, de nem tudnám felidézni egyetlen passzusát sem, amelyik próbálná megszépíteni a halált. Mózes azt mondja: „...előtökbe adtam az életet és a halált... Válaszd hát az életet...” A Zsoltáros életért könyörög. Hálaadása a sírból való megszabadulást zengi. A Prédikátor a lét igazságtalanságainak és hiábavalóságainak sorában a végső igazságtalanságnak látja a halált. Jób, akinek ironikus halálmagasztalása néhány, párját ritkító versben felsorakoztatja az összes ismert, mellette szóló érvet, katasztrófának tekinti, amelynek egyetlen erénye, hogy véget vet minden katasztrófának.

Mindebben nem sok boldog elősejtelelem szerepel Paradicsomról, hárfákról, és ugyanígy kevés, rettegéssel teli szó esik pokolbeli kínokról és ördögökről. A halál rossz, mert elvágja a fényt és az életet, és mert áthatolhatatlan rejtély. A józan ész mindig is ezt diktálta az embereknek. Ez nagyjából ugyanaz, mint amit a zsidó Biblia diktált nekik.

A túlvilág

...A keleti vallások azt mondják, hogy egy élet tartama csak része az életek hosszú sorának. Ennek az életnek minden látszólagos igazságtalanságát kiegyenlíti az előző inkarnációk karmája: a cselekedetek és elrendelések sora. Valójában meghosszabbítjuk az elszámolási periódust a születés előtti, ismeretlen múltig, és a hitre bízunk, hogy igaz mérlegeredményt kapunk-e ebben az életciklusban vagy valamelyik eljövendő szakaszban. Ennek a nézetnek nincs helye a judaizmusban, bár a kabbalisták foglalkoznak a *gilgul*, a reinkarnáció fogalmával is.

...A túlvilágról szóló zsidó elméletet főként a Talmud fejt ki az Írás értelmezése alapján. Mivel ez volt az egyik fő pont a szaduceusok – a hagyományos törvénnyel durván szembehelyezkedő korabeli szekta – és a bölcsek közti vitában, alapvető helyet foglal el. A judaizmusra jellemző módon nem került meghatározásra, hogy milyen a túlvilág, mit jelent pontosan a halálból való föltámadás, hol és hogyan történnek meg ezek a dolgok, mit kell hinnie az embernek. Az egyes rabbiknak a Talmudban található feltételezései és a középkori szaktekintélyek sejtései rendkívül különbözőek. A judaizmus a cselekményeket illetően szabatos. A gondolat és az elmélet cseppfolyós marad benne. Ezért nem tudom leírni a judaizmus túlvilág- és föltámadásképét. Része a vallásnak, hogy van odaát, hogy Isten megtartja a porban aluvóknak adott szavát...

A Talmud a túlvilág képzetét csak metaforákban és parabolákban érzékelteti. A „Gyehenna”, a pokol, ahol a bűnösöket sütögetik gonosz tetteikért, a Hinom völgye (Gé Hinom) nevű kis szurdok Jeruzsálemben, ahol a bálványimádók valaha tűzben áldozták föl gyermekeiket Molochnak. Ha ma lenézünk a King David szálloda teraszáról Jeruzsálem óvárosára, alattunk ott a gyehenna. Láthatjuk: túl kicsi ahhoz, hogy akár a mai bűnösök töredékét is befogadja, a múltbeliekről nem is beszélve.

...A halál utáni élet olyan ellentmondásokat és nehézségeket vet föl, amelyek az évszázadok során mindig is a vaskos teológiai szócsaták és közönséges társasági viták kimeríthetetlen témái voltak. A középkori filozófia legpatetikusabb passzusai azoknak a jámbor szerzőknek a kísérletei, akik megpróbálnak átevickélni a kifogásokon, boncolgatván, hogyan fog kinézni a feltámadott test, megmagyarázván, hogy ha az ember három házasságot kötött, melyik feleséggel fog élni a jövő világban és így tovább. A judaizmus irodalma nem győz figyelmeztetni, hogy az ilyenfajta gondolkodás kárbavesztett ostobaság.

A racionalisták szerint az emberi személyiség vagy „lélek” a test nevű kémiai szerkezet kipufogócsöve. Ha a gép leáll, megszűnik a kipufogás. Ennyi az egész.

A judaizmus alapelve, hogy a halott az Örökkévaló számára nem halott, s a szerkezet mindig több, mint szerkezet. Akkor is marad belőle valami, ha leáll. Nagypám sokszor emlegette a zsidó mese költői túlvilágát, az igazak örök szombatját, amelyen halként a Leviátánt szolgálják föl, húsként a legendás sivatagi ökröt, s a bor az Éden szőlejéből erjedt, nevezetes rejtett nedű. Ha anyám megpróbálta volna rábeszélni, hogy egyen egy kis marhahúst vagy bárányt, nevetve azt mondta volna: „Majd ott eszem meg az adagomat a Leviátánból és az ökrökből...” Egyszer azt mondta:

– Persze sohasem lehetünk biztosak a túlvilágban. De talán... ne feledd: talán...

Vajon a nagyapám eszi-e a Leviátánt, issza-e a titkos hordó borát odaát? Bárki bármit mondjon is, igen. Azt hiszem, ez sokkal valószínűbb, mint az, hogy szelleme meghalt az Örökkévaló számára...

A Káddis

A halottak tiszteletének zsidó eszméje a lehető leggyorsabb eltemetést kívánja meg, minél egyszerűbb formában: egy lepelben és igénytelen fakoporsóban, port a porral. Parancsolat írja elő, hogy a halottakat el kell kísérni utolsó nyugvóhelyükre. A halált követő időre kiszabott periódusok során a gyász intenzitása egyre csökken. Az első, hétnapos időszak, a *sivá*, átsegíti a gyászolókat a dermesztő sokkon. Otthon maradnak, alacsony zsámolyon ülve fogadják az egyfolytában érkező részvétlátogatókat. Bármily nehéz ez, lefoglalja a gondolataikat, leköti a figyelmüket. Ezután következik a *slosim*, a harmincnapos gyászidő. A hátramaradottak folytatják rendes tevékenységeiket, de nem járnak szórakozni, és továbbra is bizonyos előírásoknak megfelelően kell élniük és imádkozniuk. A harminc nap leteltével véget ér a gyász, kivéve, ha az anyáért vagy az apáért viselik, mert ilyenkor egy egész évig tart.

A Káddis a zsinagógai imarendhez tartozó szöveg, amely nem tartalmaz nyílt utalást a halálra vagy a gyászra. Ősi, arámi nyelvű prózavers, amely Isten Nevét magasztalja, és királyságának hamaros eljöveteleért könyörög. A (jeruzsálemi) Templom lerombolása után keletkezett, s az imakönyvbe Jób szavaival került be – „Ha megöl is, én benne bízom...” –, aki a legnagyobb csapások közt is dicsőíti Istent. A gyülekezet az istentisztelet minden szakaszának végén együtt mondja a Káddist az előimádkozóval.

Néhány évszázada kapott lábra az a szokás, hogy az újonnan gyászoló mondja az istentiszteleten az utolsó Káddist, kifejezve a csapás ellenére csüggedetlen hitét az Örökkévalóban. Mivel gyakran több gyászoló is volt a templomban, felmerült a kérdés, kit illessen a Káddismondás joga. A rabbinikus szaktekintélyek bonyolult eseti jogi szabályozást dolgoztak ki, de ez csődöt mondott. Végül az lett a szokás, hogy az összes gyászoló kórusban mondja az utolsó Káddist. A precedenstörvény nyomait őrzi, hogy az előimádkozót a gyászolók közül szokták kiválasztani.

A tények előadásával nemigen lehet elmagyarázni a Káddismondás szokásának hipnotikus erejét. Először is ott van maga az ima, az erőteljes ritmusú, izzó hangú, gyönyörű ditirambus. Hiszen már szavainak muzsikája is csodálatos, s ha öt gyászoló közül csak egy érti is jelentésüket, a hangzás maga megrendítő. Ott van az érzelmi élmény, hogy együtt mondjuk másokkal, akiknek a családját ugyanaz a csapás érte. Ott van a halál tiszteletének hatalmas érzése, amely a hosszú idők folyamán beleivódott a szövegbe. A gyászoló ösztönösen megvigasztalódik és felszabadul a cselekmény által: úgy érzi, hogy halottja

felé nyújtja megnövekedett karját, és megfogja a kezét. Nem állítom, hogy valóságosan érzékeli ezt, de nagyon erős kapcsolat érzése alakul ki.

Azt hiszem, a Káddis kivételes hatalma mindezen fölül a jelenlegi nemzedéknek az előző, kihalóban lévő nemzedékkel való viszonyában rejlik, amelynek uralkodó érzése a bűntudat. Az élők általában is bűntudatot éreznek a holtakkal szemben, de bennünk különleges intenzitással működik ez a hajlam.

Az amerikai zsidó gyerekek többsége, legalábbis az egészen közeli múltig, hitetlenebb volt, mint a szülei. A vallás nem egykönnyen pusztul ki a szívből, még ha a viselkedésről hamar lekopik is. A zsidó azonosságtudat, úgy gondolom, kitörölhetetlenül bele van vésődve a szívbe. Amíg a szülők élnek, a vallást nem tartó fiatalok olyasmint éreznek, hogy a vallás az öregek ügye, és viszonylag békés gondolatokkal élik világi életüket. Azután lecsap a halál. A gyerek a nemzedékeket összekötő lánc végén fityegő, elpattant szemre bámul. Nem szép látvány. A szertartásos Káddismondás, amely közvetlenül az elveszített szülőkhöz kötődik, az ősi lánc jelképes összeillesztése.

A Káddismondás betartása gyakran a zsidósághoz való részleges, esetleg teljes visszatéréssel jár együtt. A szokás, amely elviszi a gyászolót a zsinagógába, újjáéledt érdeklődést támaszthat benne a héber nyelv, az imádások iránt, s minden napjából lefoglal egy kis részt az elmélkedés számára. Hallottam olyan bírálatokat, hogy a Káddismondás szokása által hitünk a halál vallásává válhat. Úgy tűnik, éppen ellenkező a helyzet: ha a halottak halálukkal bármily kis mértékben is újjáépíthetik ősi hitünket az élők számára, akkor nemhiába haltak meg. Az élők az egyik legkegyesebb és legértékesebb cselekedetet hajtják végre, amikor naponta elzarándokolnak a zsinagógába Káddist mondani.

Az emberek időnként kifogásolják, hogy a Káddismondáshoz is szükséges a *minján*, a tíz emberből álló testület. Az előző leírás ennek szükségességére is rávilágít. A Káddis közösségi ima. Szavainak a gyülekezet előtt kell elhangzaniuk. Teljesen elfogadható a magányos imádkozás, és alkalmasint sok, igen vallásos ember gyakorolja is, de ilyenkor elmaradnak a közösségi imák, amelyek közé a Káddis is tartozik.

A halál évfordulóján, *járcejtján* az utódok életük minden évében Káddist mondanak. Velük megszűnik ez a kötelezettség: a gyászolás feladata nem hárul át a következő nemzedékre.

A judaizmus szigorúan megszabja a gyász időszakait és megtartásának szokásait. A túlzásba vitt gyászolást az Örökkévalóba vetett bizalom hiányának tekinti. Hitünk szerint természetes és szükséges is egyben, hogy a halál dúlásának nyomai idővel elsimuljanak. Noha az ember a szeretett hozzátartozó halála után soha többé nem lesz ugyanaz, aki előtte volt, a gyász után mégis tovább kell élnie. Az élet folytatása érdekében el kell fojtania a fájdalmat. A jámbor gyászoló megszagattott ruháját összevarrják, hogy ismét viselhesse. A jel megmarad, de az élet folytatódik...